

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Τριμηνιαία Επιθεώρηση Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης

3&4/2022

ΔΙΠΛΟ
ΤΕΥΧΟΣ
ΑΦΙΕΡΩΜΑ

*«ΡΩΣΙΑ ΚΑΤΑ ΟΥΚΡΑΝΙΑΣ:
ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ»*

Επιμέλεια: Ευάγγελος Βενιζέλος

Χαράλαμπος Αποστολίδης

Σε συνεργασία με τη: Χριστίνα Ακριβοπούλου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ Ε.Ε.
s a k k o u l a s b o o k s . g r

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Τριμηνιαία Επιθεώρηση
Ελληνικής και Ευρωπαϊκής
Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης

ΕΤΟΣ 2022

ΙΟΥΛΙΟΣ–ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ 3-4

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Ρωσία κατά Ουκρανίας: Πόλεμος και Δίκαιο

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ευάγγελος Βενιζέλος

Χαράλαμπος Αποστολίδης

σε συνεργασία με τη

Χριστίνα Μ. Ακριβοπούλου

Περιεχόμενα

Παρουσίαση

Χαράλαμπος Αποστολίδης, Το Ουκρανικό πρόβλημα. Νομιμότητα και Νομιμοποίηση 481

Εισαγωγή

Ευάγγελος Βενιζέλος, Ουκρανία: ένας ασύμμετρος πόλεμος 489

ΜΕΛΕΤΕΣ**A. Το Ουκρανικό πρόβλημα στο πρίσμα του *Jus Contra Bellum***

<i>Αντώνης Μπρεδήμας</i> , Η ρωσική στρατιωτική επέμβαση στην Ουκρανία και οι κανόνες του διεθνούς δικαίου σχετικά με τη χρήση βίας στις διεθνείς σχέσεις	501
<i>Κωνσταντίνος Αντωνόπουλος</i> , Η κρίση στην Ουκρανία – η νομιμότητα της χρήσης βίας από τη Ρωσία κατά το Διεθνές Δίκαιο και η συνεχιζόμενη ισχύς του κανόνα απαγόρευσης χρήσης βίας.....	549
<i>Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος</i> , Ο πόλεμος στην Ουκρανία και η απαγόρευση χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις: αλλαγή παραδείγματος;.....	563
<i>Ειρήνη Χειλά/Χρήστος Ζιώγας</i> , Ο μηχανισμός συλλογικής ασφάλειας του ΟΗΕ στον ουκρανικό πόλεμο. Μεταξύ πρωταρχικής ευθύνης του ΣΑ και επικουρικής της ΓΣ.....	579
<i>Konstantinos D. Magliveras</i> , The reaction of International Organizations and Institutions to the Russian federation’s aggression against Ukraine (with emphasis on the Council of Europe)	601
<i>Ναταλία Χαραλαμπίδου</i> , Οι κυρώσεις εναντίον της Ρωσικής Ομοσπονδίας και οι επιπτώσεις στην Διεθνή Διαιτησία Επενδύσεων.....	635
<i>Stratis G. Georgilas</i> , Naval Blockade: a difficult symbiosis of clarity with proportionality.....	651
<i>Άγγελος Γιόκαρης</i> , Δικαιώματα αναστολής ή περιορισμού χρήσεων του εναέριου χώρου λόγω αμυντικών αναγκαιοτήτων. Οι ζώνες απαγόρευσης πτήσεων.....	667
<i>Panos Merkouris</i> , War in Ukraine – The role of the International Court of Justice	677
<i>Μάρθα Παπαδοπούλου</i> , <i>Σωτήριος Κύρκος</i> , Ουτοπία και πραγματικότητα στη δίωξη και τιμωρία του εγκλήματος της επίθεσης σύμφωνα με το Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου: η παλίνδρομη πορεία για την κατάφαση ατομικής ποινικής ευθύνης.....	707
<i>Στέλλα Χριστοφορίδου</i> , Μία αντιπολεμική ερμηνεία του Συντάγματος. Σκέψεις με αφορμή το βιβλίο του Samuel Moyn, <i>Humane. How the United States Abandoned Peace and Reinvented War</i> , MacMillan, 2021, 416p. (βιβλιοπαρουσίαση)	765

B. Το Ουκρανικό πρόβλημα στο πρίσμα του *Jus in Bello*

<i>Μαρία-Ντανιέλλα Μαρούδα</i> , Διεξαγωγή εχθροπραξιών και αστικός πόλεμος: η ανάγκη προσαρμογής του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και τα μαθήματα από τον πόλεμο Ρωσίας κατά Ουκρανίας	775
---	-----

<i>Βασιλική Σαράντη</i> , Ασφαλείς ζώνες και ολοκληρωτικοί πόλεμοι: τι περιθώρια υπάρχουν για την προστασία των αμάχων;.....	811
<i>Στυλιανός Πολίτης</i> , Προστασία των αμάχων κατά τις ένοπλες συγκρούσεις...	827
<i>Κατερίνα Παπαδοπούλου</i> , Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών εν καιρώ πολέμου	849
<i>Ελένη Τροβά</i> , Οι πολιτιστικές καταστροφές στην Ουκρανία: αναστοχασμός για την πολιτιστική γενοκτονία.....	867
<i>Παντελίτσα Σφηνιαδάκη</i> , Πόλεμος και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.....	931
<i>Γεώργιος Μηλιός</i> , Η ενεργοποίηση της Οδηγίας για την προσωρινή προστασία για τα άτομα που εκτοπίστηκαν από την Ουκρανία ως αποτέλεσμα του πολέμου.....	989
<i>Θεοδώρα-Ηλιάνα Παπαχαραλάμπους</i> , Οι υποχρεώσεις των Κρατών ως προς τους αιτούντες άσυλο και τις εγκύους αιτούσες άσυλο κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	1007
<i>Ιωάννα Πέρβου</i> , Προστασία ομοεθνών στο εξωτερικό: επισημάνσεις με αφορμή τον πόλεμο στην Ουκρανία.....	1017
 Γ. Το Ουκρανικό πρόβλημα στο πρίσμα της Διαλεκτικής του κράτους και της εξουσίας	
<i>Χαρίκλεια Αρώνη</i> , Η απόσχιση στο διεθνές δίκαιο και οι Λαϊκές Δημοκρατίες του Ντονέτσκ και του Λουχάνσκ	1035
<i>Παναγιώτης Δουδωνής</i> , Η φιλελεύθερη αντιπροσωπευτική δημοκρατία, ο πόλεμος και η ειρήνη	1055
<i>Κώστας Χρυσόγονος</i> , Κυριαρχία, Κράτος και Αυτοκρατορία στον 21 ^ο αιώνα. Μια πολιτειολογική οπτική με αφορμή τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία.....	1075

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Αλφαβητικά Ευρετήρια	1099
Συνεργάτες έτους 2022	1101

Παρουσίαση

Το Ουκρανικό πρόβλημα Νομιμότητα και Νομιμοποίηση

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

*Καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου
στο Πανεπιστήμιο της Dijon*

Η επιλογή των λέξεων, στο δίκαιο περισσότερο από οπουδήποτε αλλού, είναι σημαντική. Μιλώντας για «ουκρανικό πρόβλημα» σημαίνει ήδη ότι παίρνουμε θέση. Ένα πρόβλημα δεν είναι ποτέ δεδομένο, αλλά πάντα θεωρητικά οικοδομημένο. Απαιτεί την ενεργοποίηση των πόρων της νομικής επιστήμης (γλώσσα, ορολογία, έννοιες, συλλογιστική, κανόνες της νομικής τέχνης και επιχειρηματολογίας) για να επιλεγούν και να τεθούν τα στοιχεία που το συνθέτουν προκειμένου να ερμηνεύσουμε, στη συγκεκριμένη περίπτωση, τα «πράγματα» και τις καταστάσεις και να εκτιμήσουμε τον πολιτικό λόγο και τις συμπεριφορές που αφορούν τα γεγονότα που εκτυλλίσσονται στο ουκρανικό έδαφος από τις 24 Φεβρουαρίου 2022 και μετά, αν και, αναμφίβολα, οι ρίζες του ουκρανικού προβλήματος είναι περισσότερο βαθιές και ανατρέχουν μακρύτερα στον ιστορικό χρόνο.

Τα κείμενα που ακολουθούν σκιαγραφούν τη θεματολογία και ανοίγουν τον νομικό προβληματισμό για τα ερωτήματα που θέτει το ουκρανικό πρόβλημα, με όλο τον εννοιολογικό πλούτο που είναι απαραίτητος για τη σύλληψη και την κατανόησή του. Αναλύουν, με όλη τη διορατικότητα, την επιστημονική αντικειμενικότητα και την απαραίτητη ακριβολογία, τις βασικές πτυχές της ανθρώπινης, πολιτικής και νομικής καταστροφής, η οποία ξεκίνησε με την επίθεση της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας τον περασμένο Φε-

βρουάριο. Οι ανθρώπινες τραγωδίες αυτού του μεγέθους πλήτουν αναπόφευκτα και βαθειά το Δίκαιο ως δομικό στοιχείο του πολιτισμού.

Από την πλευρά μου, και στο πλαίσιο αυτής της σύντομης Εισαγωγής, θα ήθελα απλώς να προσθέσω δύο, μετα-νομικές μάλλον, παρατηρήσεις με τη μορφή ελεύθερων σκέψεων, που τοποθετούνται στο οριακό σημείο όπου η νομιμοποίηση (πολιτικο-ιδεολογικό στοιχείο) διασταυρώνεται με τη νομιμότητα. Η πρώτη θεμελιώνει. Η δεύτερη θεμελιώνεται.

Ο πρώτος προβληματισμός αφορά τη φύση της ρωσικής στρατιωτικής επιχείρησης. Κοιταγμένη στο φακό του διεθνούς δικαίου και της εξωτερικής πολιτικής των κρατών, η επίθεση εναντίον της Ουκρανίας διατυπώνει μια *ρήξη παραδείγματος* στην πολύπλοκη διαλεκτική που διέπει τη σχέση ανάμεσα στη βία και την κρατική εξουσία.

Αναμφίβολα, τα ζητήματα που σχετίζονται με τη βία είναι πολλαπλά και πολύπλοκα, ιδίως στον τομέα των διεθνών σχέσεων, όπου η κυριαρχία, νοούμενη ως απουσία εξουσίας υπερκείμενης στα κράτη τα οποία κατέχουν αποκλειστικά τα μέσα υλικής βίας, θέτει σε διαρκή δοκιμασία το δίκαιο και την ειρήνη που το τελευταίο προωθεί ως αναπόσπαστο κομμάτι της αποστολής του. Διότι, ακόμη και αν το σύγχρονο διεθνές δίκαιο έχει θέσει «εκτός νόμου» τον πόλεμο και, γενικότερα, την προσφυγή στην ένοπλη βία, στις διεθνείς σχέσεις τα κράτη παραμένουν, για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Raymond Aron, «κύριοι της *πολιτικής απόφασης* να πολεμήσουν ή να μην πολεμήσουν»¹. Η απαγόρευση τού πολέμου δεν καταργεί τον πόλεμο, όπως ακριβώς η απαγόρευση της ανθρωποκτονίας στο ποινικό δίκαιο δεν σταματά τις δολοφονίες. Οι ένοπλες συγκρούσεις δεν έπαψαν ποτέ, ακόμη και αν η άποψη του Carl Schmitt, που ισχυρίζεται ότι η ιστορία του διεθνούς δικαίου είναι η ιστορία της έννοιας του πολέμου, είναι μάλλον υπερβολική. Κατά συνέπεια, αν υπάρχει ρήξη, αυτή εντοπίζεται αλλού: βρίσκεται στην επιστροφή του *κατακτητικού πολέμου*.

Σ' ένα κείμενο που κυκλοφόρησε από τη ρωσική πρεσβεία στο Παρίσι στις 16 Ιουλίου 2021, ο ρώσος πρόεδρος Βλαντίμιρ Πούτιν σημειώνει, μεταξύ άλλων: "Ρώσοι και Ουκρανοί ήταν ένας λαός, ένα σύνολο (...). Το τείχος που έχει υψωθεί τα τελευταία χρόνια μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας, μεταξύ τμημάτων ενός *defacto* κοινού ιστορικού και πνευματικού χώρου, το αντιλαμβάνομαι ως μια μεγάλη κοινή δυστυχία, ως μια τραγωδία"².

¹ R. ARON, *Paix et guerre entre les nations*, Paris: Calmann-Lévy 1962, σελ. 20.

² Το κείμενο δημοσιεύτηκε ολόκληρο στο https://france.mid.ru/fr/presse/russes_ukrainiens/.

Πίσω από αυτές τις λέξεις και φράσεις, όπου η έννοια του «κοινού ιστορικού χώρου» ανοίγει την προοπτική (ανα)κατάκτησης, υπάρχει μια επιστροφή στο μοντέλο του κλασικού διεθνούς δικαίου και στη θεωρία του δίκαιου πολέμου, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τους σχολαστικούς και μετέπειτα και σε στενή σύνδεση με την απόδοση νομικών τίτλων για την κατάκτηση εδαφών.

Μόνο που το μοντέλο αυτό έχει χάσει, στο νομικό πεδίο, κάθε νομιμότητα, με την υιοθέτηση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών εμπλουτισμένου με τις μεταγενέστερες ερμηνείες και, στο πολιτικό πεδίο, κάθε νομιμοποίηση, με το πέρασμα από το *εδαφικό* στο *πληθυσμιακό κράτος*: το *εδαφικό κράτος*, χαρακτηρίζεται και προσδιορίζεται από την κατάκτηση και την προσάρτηση εδαφών και τον έλεγχο γεωγραφικών χώρων (πρβλ. τη ναζιστική θεωρία του ζωτικού χώρου, η οποία αποτελεί μέρος της ίδιας λογικής) που προσδίδει στην εξουσία τη δύναμη, το κύρος και τη νομιμοποίησή της. Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση του *πληθυσμιακού κράτους*, είναι το ανθρώπινο στοιχείο, που ονομάζεται λαός ή πληθυσμός, το οποίο αποτελεί τη βάση της νομιμοποίησης της εξουσίας, που δικαιολογεί την ύπαρξή της. Οι συνταγματικές αναφορές στην έννοια του λαού καθώς και οι μεγάλες διακηρύξεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τόσο στο εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, που αποτελούν την έκφραση των ιστορικών, πολιτικών και νομικών κατακτήσεων, είναι η πιο έκδηλη διαπίστωση αυτής της νομιμοποίησης³.

Υπό το πρίσμα αυτό, ο ρωσικός λόγος σηματοδοτεί μια ριζική τομή τόσο στο επίπεδο της νομιμότητας (απαγόρευση της ένοπλης επίθεσης ως αρχής του αναγκαστικού διεθνούς δικαίου) όσο και στο επίπεδο της νομιμοποίησης. Πρόκειται για μια επιστροφή στον Χέγκελ και στην αναφορά του στην "υψηλότερη σημασία του πολέμου για τη διατήρηση της ηθικής υγείας των λαών"⁴.

Κοινός ιστορικός χώρος αλλά επίσης και κοινός «πνευματικός χώρος», διάσταση που υπογραμμίζεται στην ομιλία του Πατριάρχη Κύριλλου, για τον οποίο η εισβολή στην Ουκρανία είναι «ένας αγώνας που δεν έχει φυσική αλλά μεταφυσική σημασία». Στο κήρυγμά του της 6ης Μαρτίου 2022, ο προκαθήμενος της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας αναφέρεται «στους Ορ-

³ Βλ. G. AGAMBEN, *Homo Sacer*, Paris: Seuil, σελ. 137 επ., M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité*, τ. 1, Paris: Gallimard 1976, σελ. 175 και επ.

⁴ G.F HEGEL, *Principes de philosophie de droit*, Paris, Galimard, Tel, 1940 (1989), §324 (R).

θόδοξους του Ντονμπάς που υποφέρουν από οκτώ χρόνια καταπίεσης και εξόντωσης και φέρουν το οδυνηρό αποτύπωμα της αμαρτίας και του ανθρώπινου μίσους». Ως εκ τούτου, «αυτό που συμβαίνει δεν είναι απλώς πολιτική. Πρόκειται για κάτι άλλο και πολύ πιο σημαντικό από την πολιτική. Πρόκειται για τη σωτηρία του ανθρώπου, για τη θέση του στα δεξιά ή στα αριστερά τού Θεού Σωτήρα. Ο πόλεμος έχει σημασία πνευματική»⁵.

Κατά συνέπεια, ο ρωσικός πολιτικοθηρησκευτικός λόγος, αγνοεί και παρακάμπτει κάθε νομιμότητα. Υποκειμενικά, στοχεύει να θεμελιώσει *αυτόνομα* τη στρατιωτική ενέργεια εναντίον της Ουκρανίας. Το πολιτικο-ιδεολογικό στοιχείο απορροφά το καθαρά νομικό, η νομιμότητα διαλύεται ολοσχερώς στην ομίχλη της προβαλλόμενης νομιμοποίησης. Αντικειμενικά, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια θεώρηση που υπερβαίνει τη μορφή και το περιεχόμενο του απλού πολιτικού αφηγήματος. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για ένα εξαιρετικά σημαντικό γεγονός: μια πυρηνική δύναμη που εμπλέκεται σ' έναν ιερό πόλεμο. Επιστροφή στις Σταυροφορίες⁶, στο κλασικό διεθνές δίκαιο και στο κυρίαρχο παράδειγμα της εποχής⁷.

Η δεύτερη παρατήρηση είναι πιο προσωπική. Αφορά τη στάση και συμπεριφορά των δυτικών χωρών. Δεν αφορά τη νομιμότητα της πολιτικής στήριξης που δόθηκε στην Ουκρανία, σε συνδυασμό με τη σημαντική οικονομική και στρατιωτική βοήθεια που προσφέρθηκε σε μια χώρα που δέχτηκε επίθεση και οι οποίες είναι απολύτως σύμφωνες με τις επιταγές του διεθνούς δικαίου. Η παρατήρησή μου αφορά τη νομιμοποιητική λειτουργία

⁵ Η ομιλία δημοσιεύτηκε στη γαλλική εφημερίδα La Croix, στις 18/03/2022. https://doc-catho.la-croix.com/6-mars-2022-Declaration-patriarche-Kirill-terme-Divine-liturgie-2022-03-18-1201205674#note_0.

⁶ Η διάδοση τού χριστιανισμού με τη χρησιμοποίηση ένοπλης βίας θεωρούνταν δίκαιη, ανεξάρτητα από τον επιθετικό της χαρακτήρα. Για την ακρίβεια, πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ δύο τύπων δίκαιου πολέμου, ανάλογα με τα υπό διεκδίκηση εδάφη: το έδαφος των μη χριστιανικών, ειδωλολατρικών, λαών ήταν "γη χριστιανικής ιεραποστολής" και μπορούσε να παραχωρηθεί σε έναν χριστιανό πρίγκιπα με παπική εντολή με σκοπό τον εκχριστιανισμό των πληθυσμών. Από την άλλη πλευρά, το έδαφος των μουσουλμανικών αυτοκρατοριών θεωρούνταν "εχθρικό έδαφος" που μπορούσε να κατακτηθεί και να προσαρτηθεί με τις Σταυροφορίες, οι οποίες είναι κάτι περισσότερο από απλοί πόλεμοι, είναι ιεροί πόλεμοι. Βλ. C. SCHMITT, *Le Nomos de la terre*, Paris: PUF, Léviathan 2001, σελ. 62 και CH. JOURNET, *L'Eglise du verbe incarné*, Paris 1943, σελ. 360-396.

⁷ Όπως αυτό αποτυπώνεται στη Γενική Πράξη της Συνδιάσκεψης του Βερολίνου (26 Φεβρουαρίου 1885).

του πολιτικού λόγου ως ηθικο-ιδεολογικού θεμέλιου της πολιτικής πράξης στην υπηρεσία του δικαίου.

Στο μήνυμα του της 24^{ης} Φεβρουαρίου, ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών αναφέρθηκε ρητά στη νομιμοποίηση της συμπαράστασης στην Ουκρανία. Σύμφωνα με τον Joe Biden «Liberty, democracy, human dignity these are the forces far more powerful than fear and oppression. They can not be extinguished by tyrants and his armies. They can not be erased by people, from people's hearts and hopes by any amount of violence and intimidation. They endure. And in the contest between democracy and autocracy, between sovereignty and subjugation, make no mistake: Freedom will prevail»⁸.

Ο Βρετανός πρωθυπουργός είχε την ίδια τοποθέτηση, όπως εξάλλου και όλοι οι οηγέτες της ΕΕ, μιλώντας στην εκπομπή του CNN *State of the Union*: «I would just say to people in the United States that this is something that America historically does and has to do, and that is to step up for peace and freedom and democracy», δήλωσε ο Boris Johnson⁹.

Οι λέξεις αυτές υπογραμμίζουν τον άρρηκτο δεσμό ανάμεσα στο διεθνές δίκαιο και στην υπεράσπιση και προαγωγή των θεμελιωδών αξιών, όπως η ειρήνη, η ελευθερία, η αξιοπρέπεια, η δημοκρατία και η κυριαρχία. Ενσωματωμένες στον πολιτικό λόγο οι αξίες αυτές λειτουργούν νομιμοποιητικά, θεμελιακά. Μ' άλλα λόγια, η παρεχόμενη αρωγή δεν είναι μόνο νόμιμη, δηλαδή σύμφωνη με τους όρους που προβλέπονται από το άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Είναι επίσης νομιμοποιημένη, αφού στοχεύει στην υπεράσπιση αυτών των υπέρτατων αξιών. Σε τελική ανάλυση, μπορούμε να πούμε ότι η νομιμοποίηση δεν είναι τίποτα άλλο παρά η πολιτική απάντηση στο ερώτημα: «Προς τί το δίκαιο και ο νόμος;».

Ωστόσο, σε μια αξιολόγηση αυτών των θέσεων υπό το πρίσμα της νομιμοποίησης, οφείλουμε να διακρίνουμε ανάμεσα στην εγκυρότητα των διακηρυσσομένων αξιών και στο πεδίο εφαρμογής τους. Η εγκυρότητα αναφέρεται στον σημαντικό ρόλο του δικαίου για την προστασία τους. Το πεδίο εφαρμογής αφορά, αντίθετα, την εμβέλεια τους και συνοψίζεται στο

⁸ The White house, February 24, 2022 <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/24/remarks-by-president-biden-on-russias-unprovoked-and-unjustified-attack-on-ukraine/>.

⁹ CNBC, Published Sun, Jun 26 2022 <https://www.cnbc.com/2022/06/26/british-pm-warns-russian-takeover-of-ukraine-would-be-absolutely-catastrophic-for-the-world.html>.

ερώτημα: ποια είναι η οικουμενικότητα αυτών των αξιών, όχι σε επίπεδο απρόσωπο και αφηρημένο, αλλά ως συστατικών στοιχείων του πολιτικού λόγου που τις αποτυπώνει και τις διαχέει;

Στην συγκεκριμένη περίπτωση, το μήνυμα απευθύνεται στην κοινή γνώμη, τόσο διεθνή όσο και εσωτερική, καθώς και στην Ουκρανία, μια χώρα που μάχεται ενάντια σε έναν ισχυρό εισβολέα και αγωνίζεται για την επιβίωσή της ως κράτος, ως έθνος, ως λαός. Ο λόγος είναι αντικειμενικά αληθινός. Μπορεί όμως να γενικευτεί; Με άλλα λόγια, ο δυτικός πολιτικός λόγος υπεράσπισης των ιδανικών που προβάλλονται είναι καθολικός ή επιλεκτικός;

Μια σύντομη εξέταση των διεθνών σχέσεων οδηγεί εύκολα στο εξής συμπέρασμα: όταν οι σκοπιμότητες και το πολιτικό, με την ευρεία έννοια του όρου, συμφέρον το επιζητούν, ο πολιτικός λόγος δεν διστάζει να αποκτήσει μια καθαρά ιδεολογική-ψευδή διάσταση που μεταφράζεται με τη σιωπή ή την ευθυγράμμιση με την πολιτική πράξη, όποια και αν είναι η τελευταία. Η νομιμοποίηση απομακρύνεται, μέχρι σημείου ρήξης, από τη νομιμότητα και η τελευταία αποκόπτεται από κάθε ρίζα αξιολογίας.

Ο αναγνώστης θα μου επιτρέψει να αναφερθώ σε δύο παραδείγματα.

Το πρώτο αφορά την αμερικανική επιχείρηση εναντίον του Ιράκ το 2003. Για τον πρόεδρο George W. Bush η στρατιωτική εκστρατεία είχε ως κίνητρο και στόχο την «υπεράσπιση της ελευθερίας» (μήνυμα της 19ης Μαρτίου 2003). Ωστόσο, από καθαρά νομική άποψη, επρόκειτο για πράξη επίθεσης, ταυτόσημη με τη ρωσική επιχείρηση εναντίον της Ουκρανίας. Κανένας όμως δυτικός ηγέτης δεν χρησιμοποίησε ποτέ τις λέξεις «επίθεση», «εισβολή», «πολεμική κατοχή», για να τον χαρακτηρισμό της, όπως επίσης και κανένας ηγέτης δεν αναφέρθηκε στις αξίες της «ελευθερίας» και της «αξιοπρέπειας» για να καταγγείλει τη δημιουργία τού Γκουαντάναμο, το οποίο η Διεθνής Αμνηστία χαρακτήρισε «Γκουλάγκ της εποχής μας»¹⁰, και τις σοβαρές, μαζικές και συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που διήρκησαν πολλά χρόνια.

Το κράτος, σημειώνει ο Carl Schmitt, είναι εκείνη η πολιτική οντότητα που έχει το μοναδικό προνόμιο να υποδεικνύει τους εχθρούς της¹¹. Ο πολιτικός νομιμοποιητικός λόγος είναι εξαιρετικά επιλεκτικός, όταν συναντά τη διαλεκτική *φίλος/εχθρός*, την οποία ο Schmitt θεωρεί στοιχείο της πε-

¹⁰ https://www.lefigaro.fr/international/2006/05/23/01003-20060523ARTWWW90279-amnesty_international_denonce_le_goulag_de_guantanamo.php.

¹¹ C. SCHMITT, *La notion de politique*, Paris: Flammarion 1992, σελ. 84-85.

μπουσίας της πολιτικής¹². Ενισχύει τη νομιμότητα, όταν στοχεύει τον «εχθρό». Απομακρύνεται από αυτήν, όταν αναφέρεται στον «φίλο», ακόμη και όταν πρόκειται για καθεστώτα που είναι σαφώς αυταρχικά.

Η Σαουδική Αραβία εμπίπτει στην περίπτωση αυτή και είναι το δεύτερο παράδειγμα: αρχής γενομένης από τη φρικιαστική δολοφονία του δημοσιογράφου Jamal Khashoggi. Στις 7 Φεβρουαρίου 2019, η Ειδική Εισηγήτρια του ΟΗΕ για τις εξωδικαστικές, παράνομες και αυθαίρετες εκτελέσεις, Agnès Callamard, κατηγόρησε ευθέως τις Σαουδαραβικές αρχές για διάπραξη «βάνανσης και προμελετημένης δολοφονίας». Η έκθεση-καταπέλτης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Σαουδική Αραβία, ως κράτος, είναι υπεύθυνη για τη δολοφονία του Khashoggi και καλεί τη διεθνή κοινότητα να επιβάλει κυρώσεις στον Σαουδάραβα πρίγκιπα-διάδοχο Mohammed Bin Salman, συμπεριλαμβανομένης και της δέσμευσης των προσωπικών περιουσιακών του στοιχείων στο εξωτερικό¹³. Καμιά συνέχεια δεν δόθηκε ποτέ.

Από το 2015, η Σαουδική Αραβία διεξήγαγε έναν «βρώμικο πόλεμο» στην Υεμένη. Η σαουδαραβική αεροπορία βομβάρδισε ανελέητα σχολεία, μαιευτήρια, νοσοκομεία και στόχευσε συστηματικά τον άμαχο πληθυσμό, διαπράττοντας εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας σε μεγάλη κλίμακα, τα οποία καταγγέλλθηκαν, με απόλυτα τεκμηριωμένα στοιχεία και κατ' επανάληψη, από όλες τις διεθνείς οργανώσεις προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χωρίς όμως αυτό να προκαλέσει την παραμικρή συγκίνηση στους δυτικούς ηγέτες¹⁴. Αντιθέτως, οι πωλήσεις όπλων στη Σαουδική Αραβία δεν σταμάτησαν ποτέ και οι Σαουδάραβες ηγέτες γίνονται δεκτοί με όλες τις τιμές στις δυτικές πρωτεύουσες.

Η αντίθεση είναι έντονη ανάμεσα, από την μια μεριά, στην καταδίκη της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία και τις αναμφίβολες παραβιάσεις των Συμβάσεων της Γενεύης από τον ρωσικό στρατό και, από την άλλη, στην εκκωφαντική σιωπή που συνοδεύει τις πολεμικές επιχειρήσεις της Σαουδικής Αραβίας στην Υεμένη και τον εφησυχασμό για τα εγκλήματα πολέμου και τις κατάφορες και σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου. Ο πολιτικός λόγος αρνείται κάθε νομιμοποιητική λειτουργία.

Η υπεράσπιση των αξιών προσκρούει στο σημείο εκείνο, όπου αρχίζει η λογική της προστασίας των, καλώς ή κακώς εννοουμένων, εθνικών συμ-

¹² *Ibid.*, σελ. 64-65.

¹³ <https://news.un.org/fr/story/2019/02/1035911>.

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά, <https://www.hrw.org/news/2022/04/18/yemen-latest-round-saudi-uae-led-attacks-targets-civilians>.

φερόντων. Είναι το κομβικό σημείο, όπου ο πολιτικός λόγος διακυβεύει την αξιοπιστία του. Όταν η υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αξιών που εξαγγέλλει και αποτυπώνει μια έννομη τάξη δεν είναι οικουμενική, αλλά ποικίλλει ανάλογα με τα πρόσωπα και τις περιστάσεις, είναι δύσκολο να μην υποθέσουμε ότι πρόκειται για ένα απλό εργαλείο της εξουσίας στην υπηρεσία οικονομικών και στρατηγικών συμφερόντων.

Το διεθνές δίκαιο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του κόσμου μας, ενός κόσμου αναμφισβήτητα βίαιου. Πηγάζοντας από τη βούληση των κυρίαρχων και ισότιμων κρατών και θεμελιωμένο ουσιαστικά στη σύμβαση (σε αντίθεση με τον κάθετο τρόπο παραγωγής της εσωτερικής έννομης τάξης), λειτουργεί, επίσης, ως εξαιρετικό παρατηρητήριο για τη μελέτη και την αξιολόγηση του τρόπου, με τον οποίο κυβερνιόμαστε σε παγκόσμιο επίπεδο. Το ουκρανικό πρόβλημα αποτελεί την απόδειξη.

Εισαγωγή

Ουκρανία: Ένας ασύμμετρος πόλεμος*

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

*Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου, Νομική Σχολή ΑΠΘ,
πρώην αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και υπουργός
Εξωτερικών και Εθνικής Άμυνας*

Διάλεξα, στο πλαίσιο της θεματικής του παρόντος τεύχους, που είναι αφιερωμένο στα νομικά ζητήματα του πολέμου στην Ουκρανία, να γράψω για τον πόλεμο αυτόν ως έναν ασύμμετρο πόλεμο. Θα ασχοληθώ στην αρχή με ορισμένα πραγματολογικά - πολιτικά στοιχεία, μερικές όψεις που νομίζω ότι διεισδύουν στο πεδίο των διεθνών σχέσεων και στο δεύτερο μέρος της παρουσιάσής μου, θα διατυπώσω μερικές σκέψεις για τις νομικές όψεις της ασυμμετρίας του πολέμου στην Ουκρανία.

Ασυμμετρία ως προς τα στρατηγικά υποκείμενα της σύγκρουσης

Η ασυμμετρία του πολέμου αυτού, πολιτικά, αφορά πρωτίστως τα στρατηγικά υποκείμενα της σύγκρουσης και αναφέρομαι από την άποψη

* Εισαγωγική ομιλία στο Επετειακό Συνέδριο για τα 40χρονα της Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων με γενικό θέμα «Σύγχρονες Προκλήσεις στη Διεθνή Δικαιοταξία: Συγκλίσεις-Αποκλίσεις» (3-5 Ιουνίου 2022), στην τελευταία θεματική ενότητα, «Ουκρανία: ο πόλεμος και οι συνέπειές του σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο».

αυτή, στη σχέση αφενός μεν Δύσης αφετέρου δε Ρωσίας. Θα μου πείτε αυτό είναι κάτι πασίγνωστο και τετριμμένο, είναι μια κοινοτοπία διότι, ούτως ή άλλως, σύγκρουση ανάμεσα σε δημοκρατικά και αυταρχικά ή και ολοκληρωτικά πολιτεύματα έχουμε πάρα πολλές φορές σε εμπόλεμες καταστάσεις, ο ίδιος ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν ή εξελίχθηκε να είναι μια παρόμοια σύγκρουση. Άλλωστε είναι γνωστό ότι μεταξύ δημοκρατικών από τη μια μεριά και αυταρχικών ή πολύ περισσότερο ολοκληρωτικών κρατών, υπάρχουν προφανείς ασυμμετρίες ως προς τις διεθνείς σχέσεις και τις εμπόλεμες καταστάσεις, γιατί ένα δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης έχει διαφορετική αίσθηση ιστορικής ευθύνης, μεριμνά για το επίπεδο ζωής των πολιτών του και κυρίως υπόκειται στο πολιτικό κόστος της λογοδοσίας και του δημοκρατικού ελέγχου. Όμως τώρα, οι ασυμμετρίες στο εσωτερικό της Δύσης σε σχέση με το εσωτερικό της Ρωσικής Ομοσπονδίας, είναι πολύ περισσότερες. Γι' αυτό πιστεύω, ότι είναι και πολύ περισσότεροι στο εσωτερικό της Δύσης οι εκφραστές της λεγόμενης «πολιτικής της ειρήνης», με «θυσίες» προκειμένου να επιτευχθεί και πάλι το «ποθητό» που είναι η ειρήνη, ει δυνατόν η αιώνια καντιανή ειρήνη.

Ασυμμετρίες στην αντιπαράθεση της «πολιτικής της δικαιοσύνης» και της «πολιτικής της ειρήνης»

Υπάρχουν προφανείς ασυμμετρίες λοιπόν, σε σχέση με τους εκφραστές της «πολιτικής της δικαιοσύνης», γιατί οι εκφραστές της «πολιτικής της ειρήνης» - αντιλαμβάνεστε συνεκδοχικά τι εννοώ – διέπονται από έναν προφανή ρεαλισμό, αλλά θα μπορούσε να πει κανείς ότι διέπονται και από έναν προφανή ενδοτισμό. Ότι έχουν κάποια στοιχεία φόβου, ντεφρετισμού και κυρίως στη σκέψη τους είναι έκδηλη η διάθεση μιας αυστηρής οριοθέτησης του δυτικού διακυβεύματος. Δηλαδή οριοθέτησης της επικράτειας της Δύσης, με στενό τρόπο και πάντως σίγουρα με τρόπο που αφήνει εκτός αυτής χώρες που ήταν κράτη μέλη της Σοβιετικής Ένωσης και επί των οποίων η Ρωσική Ομοσπονδία διεκδικεί ιδιαίτερα δικαιώματα επιρροής. Αναφέρομαι στην Ουκρανία, τη Γεωργία, τη Μολδαβία.

Από την άλλη μεριά, οι εκφραστές της ανάγκης για δικαιοσύνη, για ανακοπή της ρωσικής επιθετικότητας επί του πεδίου, ώστε να μην υπάρξει απλά και μόνο μια εύθραυστη εκεχειρία αλλά ένας νέος συσχετισμός δυνάμεων ο οποίος θα έχει καταγραφεί, αναμφίβολα έχουν μια επίγνωση ιστορική ως προς τον γεωγραφικό προσδιορισμό του δυτικού διακυβεύματος και προφανώς έχουν υπόψιν τους τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου

Πολέμου, όχι μόνο τον Τσάμπερλεν αλλά και το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότωφ, έχουν μια αίσθηση των γεγονότων στη Τσεχοσλοβακία, στη Σουδητία, αντιλαμβάνονται νομίζω, με έναν ακριβέστερο τρόπο, πόση σημασία έχει η αίσθηση των συσχετισμών επί του πεδίου.

Οι εσωτερικές ασυμμετρίες στις ΗΠΑ και την ΕΕ

Υπάρχουν όμως, πέρα απ' αυτά, εσωτερικές ασυμμετρίες που εμφανίζονται στους επιμέρους πυλώνες της Δύσης. Καταρχάς, κατά τη γνώμη μου, κρισιμότερες απ' όλες είναι οι εσωτερικές ασυμμετρίες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο κίνδυνος της εσωτερικής παλινδρόμησης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο κίνδυνος στρατηγικής ανατροπής στις επόμενες Προεδρικές εκλογές. Ένα δείγμα θα πάρουμε στις ενδιάμεσες εκλογές για το Κογκρέσο. Η επιλογή λοιπόν της όσο γίνεται βαθύτερης εμπλοκής, φαίνεται να είναι μια επιλογή που εφαρμόζεται τώρα, ώστε να είναι πρακτικά αδύνατη ή έστω να είναι υψηλού κόστους η ανατροπή της τρέχουσας στρατηγικής επιλογής.

Για τις εσωτερικές ασυμμετρίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δεν νομίζω ότι χρειάζεται να μιλήσω. Είναι διαφορετικές οι ιστορικές μνήμες, είναι διαφορετική η αίσθηση του ρωσικού κινδύνου για τις χώρες που έχουν διατελέσει μέλη της Σοβιετικής Ένωσης ή μέλη του Συμφώνου Βαρσοβίας και πάντως βρίσκονται στην οριογραμμή, όπως η Πολωνία, η Ρουμανία, οι Βαλτικές χώρες, άλλα είναι και διαφορετική η κοινωνική νοοτροπία και η συμπεριφορά, η ενεργειακή εξάρτηση από τη Ρωσία, είναι και διαφορετικές οι αντιλήψεις για το ζήτημα του κράτους δικαίου και της φιλελεύθερης δημοκρατίας, παρότι το μέτωπο των αποκλινουσών χωρών, δηλαδή το μέτωπο Ουγγαρίας-Πολωνίας, είναι προφανώς διασπασμένο με την Πολωνία να ακολουθεί την κεντρική γραμμή και με την Ουγγαρία να εξακολουθεί να είναι αποκλίνουσα.

Ακόμη κρισιμότερες είναι οι προφανείς ασυμμετρίες μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει το μειονέκτημα της γεωγραφικής εγγύτητας στην εστία του πολέμου, έχει την ενεργειακή εξάρτηση, αποδίδει πολύ μεγάλη σημασία στις εμπορικές της συναλλαγές με τη Ρωσία, αλλά βεβαίως, σημαντικότερες είναι οι ασυμμετρίες της ευρωπαϊκής ασφάλειας, της οποίας θα αναφερθώ κάπως πιο αναλυτικά.

Αλλά, προς το παρόν, ας κρατήσουμε τις προφανείς ασυμμετρίες ως προς τις επιπτώσεις των κυρώσεων. Διότι οι κυρώσεις, είτε η νομική τους

βάση είναι αμερικανική είτε είναι ενωσιακή, προφανώς έχουν ασύμμετρες επιπτώσεις, διότι η Ευρώπη υφίσταται τις συνέπειες αυτών των κυρώσεων ενεργειακά, στον πληθωρισμό, στην κρίση των εφοδιαστικών αλυσίδων πιο έντονα από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ως εκ τούτου, οι εσωτερικές ασυμμετρίες επιτρέπουν να προβάλλεται ο εξαιρετισμός παραγόντων όπως η Τουρκία, στην οποία θα αναφερθώ.

Η ασυμμετρία της πυρηνικής απειλής

Βεβαίως η μεγαλύτερη ασυμμετρία, η οποία έχει προκύψει αυτούς τους μήνες, είναι η ασυμμετρία της πυρηνικής απειλής. Ο τρόπος με τον οποίο, έστω ρητορικά, από την πρώτη στιγμή ο Βλαντιμίρ Πούτιν έθεσε ζήτημα πυρηνικής ισχύος και ενδεχόμενης χρήσης πυρηνικών όπλων, νομίζω ότι εισπράχτηκε από την ΕΕ με αμηχανία, ενώ με ψυχραιμία από τις Ηνωμένες Πολιτείες που είναι και ο κάτοχος του δυτικού πυρηνικού οπλοστασίου. Αυτό που κυρίως έγινε είναι ότι αναδείχθηκαν - όπως είπα μόλις προηγουμένως - οι ασυμμετρίες της ευρωπαϊκής ασφάλειας.

Η ευρωπαϊκή ασφάλεια, όπως όλοι γνωρίζουμε, από την τελευταία φάση του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, από την εποχή του Προέδρου Γούντροου Ουίλσον, είναι ένα ευρωατλαντικό ζήτημα, παρέμεινε ένα ευρωατλαντικό ζήτημα παρά τις κατά καιρούς απομονωτικές τάσεις των Ηνωμένων Πολιτειών, έτσι εξελίχθηκε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, έτσι εξελίχθηκε ο μακρής Ψυχρός Πόλεμος. Η ίδια η συγκρότηση του πυλώνα της ευρωπαϊκής ασφάλειας, του NATO, δείχνει ότι η αμερικανική εμπλοκή είναι κυρίαρχη στρατιωτικά και οικονομικά. Αυτό δεν έχει αλλάξει, παρότι ήδη μετράμε περισσότερο από 70 χρόνια προσπάθειας για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι λίγο πριν την έκρηξη του πολέμου στην Ουκρανία οι συζητήσεις για την κοινή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας, είχαν ως βασική θεματολογία τη «στρατηγική πυξίδα», τον ευρωπαϊκό στρατό, τη δημιουργία μιας δύναμης ταχείας ανάπτυξης 5.000 ανδρών (όταν ο Γεώργιος Παπανδρέου έστειλε στην Κύπρο την περιβόητη μοιραρχία 7500 ανδρών) για να έχουμε μια αίσθηση των αριθμών. Νομίζω ότι οι συζητήσεις αυτές σχεδόν ακυρώθηκαν με την έκρηξη του πολέμου. Και αυτό προκύπτει από την απλή παρατήρηση ότι η Ευρώπη ως πυρηνική δύναμη είναι πραγματικά πάρα πολύ μικρή, με τον περιορισμένο αριθμό πυρηνικών κεφαλών και μάλιστα όχι τακτικού χαρακτήρα που έχει η Γαλλία ως εθνικό πυρηνικό οπλοστάσιο, γιατί ποτέ δεν επανεντάχθηκε στον νατοϊκό πυρηνικό σχεδιασμό μετά την επιστροφή της στο στρατιωτικό σκέλος του NATO

και με το Βρετανικό πυρηνικό οπλοστάσιο το οποίο είναι asset του NATO. Αλλά αυτές οι περίπου 400 κεφαλές δεν είναι τίποτα μπροστά στις 5500 της Ρωσικής Ομοσπονδίας, που έχει γίνει ο καθολικός διάδοχος της Σοβιετικής Ένωσης. Μόνον οι Ηνωμένες Πολιτείες μπορούν να προσφέρουν αντιπυρηνική προστασία, οποιασδήποτε μορφής. Τα είχαμε ζήσει αυτά και πριν από 20 χρόνια, δυστυχώς τα ξαναζούμε ως υπαρξιακά διλήμματα αλλά και ως διλήμματα που συνδέονται με το βαθύτερο φρόνημα, με το αίσθημα ασφάλειας, γιατί, όπως σημειώθηκε, οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχουν εμπειρία υπαρκτού σοσιαλισμού και Σοβιετικής Ένωσης, έχουν διαφορετικά ανακλαστικά.

Εν πάση περιπτώσει, η Δύση ως στρατηγική οντότητα στην οποία μετέχει ως βασική συνιστώσα η Ευρώπη, δεν συγκροτείται και δεν λειτουργεί χωρίς την αμερικανική συμμετοχή, είτε το θέλουμε είτε όχι. Ακόμη και η έννοια του «παγκόσμιου NATO», η οποία έλκει την καταγωγή της από την ISAF και από την επιχείρηση στο Αφγανιστάν, είναι προϊόν της αμερικανικής ηγεμονίας από την άποψη αυτή. Άλλωστε, μια θεμελιωδώς εσφαλμένη εκτίμηση του Β. Πούτιν όταν έκανε την επιλογή της εισβολής στην Ουκρανία, είναι η εκτίμηση ότι απεσύρθησαν εν μέρη από την Ευρώπη οι Ηνωμένες Πολιτείες δίνοντας έμφαση στον Ινδοειρηνικό ωκεανό, στην ΑΥΚΥΣ και καλώντας την Ευρώπη να αναλάβει κόστος οικονομικό, πολιτικό, κόστος ζωών που συνεπάγεται η ασφάλειά της με μειωμένη αμερικανική συμμετοχή. Αυτά όλα δεν επιβεβαιώθηκαν, αλλά αντιθέτως θέτουν με έναν πιο επιτακτικό και ρεαλιστικό τρόπο το ζήτημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως πολιτικής οντότητας.

Οι ασυμμετρίες μιας ενδεχόμενης συνδιαλλαγής

Επανέρχομαι στις ασυμμετρίες. Οι ασυμμετρίες αφορούν και την πιθανή συνδιαλλαγή. Διότι μια πιθανή συνδιαλλαγή θα έχει ως αντικείμενο παραχωρήσεις που αφορούν ετεροβαρώς την Ουκρανία. Θα αφορούν εκκρεμότητες για τις οποίες είχε ήδη προ πολλού επιδειχθεί η δυτική «αυτοσυγκράτηση», όπως η Κριμαία η προσάρτηση της οποίας τώρα ουσιαστικά δεν αμφισβητείται *de facto*, αλλά είναι άλλο αυτό και άλλο να συστήνουμε στην Ουκρανία να την αποδεχθεί *de jure*. Το ίδιο συνέβη και με τις ανατολικές επαρχίες, με το Ντονμπάς και με τις συμφωνίες του Μινσκ. Ο ίδιος ο Πρόεδρος Μπάιντεν είχε πριν τη ρωσική εισβολή υπαινιχθεί ότι μια «μικρή» επιχείρηση από τη Ρωσία θα ήταν ανεκτή, αλλά βεβαίως βλέπουμε να εξελίσσεται μια πολεμική επιχείρηση μεγάλης έκτασης με καθολικού χαρακτήρα

στόχους τη λεγόμενη αποναζιστικοποίηση – ουδετεροποίηση της Ουκρανίας, δηλαδή τη μετρατροπή της στην πραγματικότητα όχι σε Φινλανδία την περίοδο της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά σε ένα κανονικό σύγχρονο μεγάλο ρωσικό προτεκτοράτο και από την άλλη μεριά, αυτό ενδεχομένως να λειτουργεί ακόμα και τώρα, εάν αποδειχθεί ότι δημιουργείται μια δεύτερη κατηγορία κρατών μελών του NATO, χωρίς εγκαταστάσεις πυρηνικών οπλικών συστημάτων ή συστημάτων απειλητικών για τη Ρωσία.

Οι ασυμμετρίες της παράλληλης αξιολόγησης πεδίων κτίσης που δεν εφάπτονται γεωγραφικά αλλά στρατιωτικά

Μια τέταρτη ασυμμετρία είναι αυτή που αφορά την παράλληλη αξιολόγηση πεδίων κρίσης, που δεν εφάπτονται γεωγραφικά αλλά στρατιωτικά. Αναφέρομαι στην ασυμμετρία που προκαλεί η συσχέτιση ανάμεσα στην Ουκρανία από τη μια μεριά και τη στάση της Ρωσίας ή απέναντι στο Ιράν από την άλλη. Αναφέρομαι στη στάση της Τουρκίας και του Ισραήλ στη Συρία. Η συσχέτιση αυτή αφορά εν πολλοίς και χώρες όπως η Αίγυπτος, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και η Σαουδική Αραβία, που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια.

Οι ασυμμετρίες λόγω του παρακολουθηματικού χαρακτήρα των περιφερειακών διενέξεων

Η πέμπτη ασυμμετρία είναι περιφερειακού χαρακτήρα, είναι οι ασυμμετρίες που δημιουργούνται λόγω του παρακολουθηματικού χαρακτήρα που αποκτούν οι περιφερειακές διενέξεις. Το παράδειγμα το δικό μας είναι οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό. Η Τουρκία, προφανώς όχι μόνον ο κ. Ερντογάν προσωπικά αλλά και η ρεπουμπλικανική αντιπολίτευση, προβάλλει τους αναθεωρητικούς και παράνομους ισχυρισμούς σε σχέση με την Ελλάδα. Για πρώτη φορά τόσο καθαρά αυτοί οι ισχυρισμοί τοποθετούνται μέσα σε μια δέσμη ισχυρισμών και στόχων που αφορούν την «αξιοποίηση» της διεύρυνσης του NATO προς τη Σουηδία και τη Φινλανδία, τη νέα στρατιωτική επιχείρηση που θέλει να αναλάβει η Τουρκία κατά των Κούρδων στη Συρία και τα αμερικανικά εξοπλιστικά προγράμματα που αφορούν την Τουρκία, τα F-35 και τον εκσυγχρονισμό των F-16 και ούτω καθεξής. Είναι συνεπώς προφανές, ότι ζητήματα όπως οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις ή το Κυπριακό ανάγονται σε ένα υψηλότερο επίπεδο συσχετισμών

ή εν πάση περιπτώσει, επηρεάζονται καταλυτικά από αυτό το υψηλότερο ή ευρύτερο επίπεδο συσχετισμών.

Είναι σημαντικό από την άλλη μεριά, ότι παρά τις ασυμμετρίες που καταγράφω δεν εμφανίζονται ασυμμετρίες και αντιφάσεις στην ελληνική στάση. Η Ελλάδα αντιδρά σταθερά και καθαρά ως χώρα μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του NATO, ως χώρα που επενδύει στην εταιρική σχέση με τις ΗΠΑ. Αυτό φάνηκε στην επιλογή της αποστολής όπλων στην Ουκρανία, στη διαμόρφωση τριγωνικής σχέσης με τη Γερμανία και την Ουκρανία για τα τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, στη χρήση των στρατιωτικών διευκολύνσεων στην Αλεξανδρούπολη, στην ασύμμετρη ενόχληση του Ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών και της εκπροσώπου του, που θεωρεί ότι θα έπρεπε ο φιλορωσικός αταβισμός να λειτουργήσει στην Ελλάδα, η οποία καλείται να θυμάται ότι οφείλει πολλά στη Ρωσία, ακολουθώντας τη θεωρία ότι της οφείλουμε την ίδια την ύπαρξή μας, γιατί διαβάζουν έτσι την Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης.

Αλλά θα έλεγα ότι εδώ ως αφήσουμε τα ελληνικού ενδιαφέροντος ζητήματα και ως επιμείνουμε στη θεμελιώδη ασυμμετρία, που είναι ότι η Ουκρανία υπερασπιζόμενη την επικράτεια και την κυριαρχία της, υπερασπίζεται τις δυτικές αξίες, αυτό είναι μια περίεργη ετερογονία των σκοπών, διότι η ρωσική επίθεση κατέστησε την Ουκρανία θεματοφύλακα των δυτικών αξιών και της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της επέτρεψε, θα έλεγα της επέβαλε να λειτουργεί ως μέτρο των επιλογών κρίσιμων δυτικών χωρών, που ενοχοποιούνται πάρα πολύ εύκολα όταν αντιδρά η Ουκρανία και «επιπλήττει».

Ο πόλεμος στην Ουκρανία και οι ασυμμετρίες της διεθνούς έννομης τάξης

Οι ασυμμετρίες βεβαίως εντείνουν την κρισιμότητα, δηλαδή πολλαπλασιάζουν τις αβεβαιότητες και μεταθέτουν τον ορίζοντα του τέλους του πολέμου. Αν αυτή, πολύ συνοπτικά, είναι η κατάσταση των ασυμμετριών στην πολιτική – διεθνοπολιτική προσέγγιση του ζητήματος, θεωρώ ότι υπάρχουν εξίσου σοβαρές ασυμμετρίες και σε σχέση με τη νομική όψη του πολέμου, δηλαδή είναι πια έκδηλες οι ασυμμετρίες της διεθνούς έννομης τάξης. Η ρωσική στρατιωτική εισβολή και ο πόλεμος, εκτός από τις προφανείς γεωπολιτικές, ανθρωπιστικές και οικονομικές επιπτώσεις, έχει και κρίσιμες επιπτώσεις στη θεωρία του Διεθνούς αλλά και του Συνταγματικού Δικαίου. Καταρχάς, η συζήτηση των τελευταίων ετών, δεκαετιών θα έλεγα,

για τον International Constitutionalism, τον Διεθνή Συνταγματισμό και τη διαμόρφωση του λεγόμενου International Constitutional Law, είχε αναδείξει ως κορυφαίο παράδειγμα μιας τέτοιας συνταγματοποίησης του Διεθνούς Δικαίου, τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Οποιοδήποτε επιμέρους φαινόμενο αποσπασματοποίησης (fragmentation) του Διεθνούς Δικαίου, μπορούσε να θεραπευτεί μέσω της αναγωγής στον «συνταγματικό χαρακτήρα» του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών που σε συνδυασμό με τη Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, συγκροτούσε την διεθνή έννομη τάξη στη λογική της αυτοαναφορικής υπεροχής του Διεθνούς Δικαίου σε σχέση με το εθνικό Δίκαιο.

Ο πόλεμος στην Ουκρανία θέτει σε δοκιμασία, προφανώς το πιο κλασικό κεφάλαιο του Διεθνούς Δικαίου, το Δίκαιο του Πολέμου, το Δίκαιο των ενόπλων συρράξεων, το ανθρωπιστικό Δίκαιο. Θέτει όμως σε δοκιμασία και το ίδιο το φαινόμενο της συνταγματοποίησης του Διεθνούς Δικαίου, εφόσον παρακωλύεται η εφαρμογή του Χάρτη επειδή παραβάτης είναι ένα από τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας. Αυτό οδηγεί πρακτικά σε παράλυση το πιο κρίσιμο όργανο της διεθνούς έννομης τάξης, το Συμβούλιο Ασφαλείας. Στην πραγματικότητα θέτει υπό αμφισβήτηση όλο το σύστημα των Ηνωμένων Εθνών, συμπεριλαμβανομένου του συστήματος προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με κανόνες του *jus cogens* που ισχύουν *erga omnes*.

Η προσπάθεια υποκατάστασης του Συμβουλίου Ασφαλείας από τη Γενική Συνέλευση υπό το σχήμα του United for Peace λειτούργησε εν μέρει, απέδωσε τα αποτελέσματα που ξέρουμε και νομίζω ότι θα έπρεπε να κάνουμε μια ψυχραιμότερη αποτίμηση της μεταβολής των συσχετισμών μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης κρίσιμης ψηφοφορίας που έγινε για την αποβολή της Ρωσίας από το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, με μείωση του αριθμού των εναντίον της Ρωσίας ψήφων, αύξηση του αριθμού των αποχών αλλά και των θετικών ψήφων.

Έχει επίσης σημασία να αξιολογήσουμε την αποβολή της Ρωσικής Ομοσπονδίας από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Την καταγγελία της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, την έναρξη εφαρμογής της αποχώρησης από την ημερομηνία που έχει προσδιορίσει το δικαστήριο (16.9.2022). Αυτό είναι ένα φαινόμενο προφανώς διπλής όψης και υπό την έννοια αυτή, ασύμμετρο σε σχέση με την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Μπορεί η κρατούσα δυτική αντίληψη να είναι ότι έτσι έχει επιβληθεί μια κύρωση κατά της Ρωσικής Ομοσπονδίας, με τον αποκλεισμό

της από τη μεγάλη ευρωπαϊκή οικογένεια των αξιών, όπως την εκφράζει το Συμβούλιο της Ευρώπης. Από την άλλη μεριά, για τους Ρώσους πολίτες και για τους υποκείμενους στην πραγματική εξουσία του ρωσικού κράτους, σε περιοχές που τελούν υπό ρωσικό πραγματικό έλεγχο, για παράδειγμα στο Ντονμπάς ή στην Κριμαία, η δικαστική προστασία δηλαδή κατ' ουσία η συνταγματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω της ατομικής προσφυγής, καταργείται. Το γενικό επίπεδο προστασίας συρρικνώνεται δραματικά.

Τώρα, μετά τη στρατιωτική αποτυχία του αρχικού ρωσικού σχεδίου για «αποναζιστικοποίηση και ουδετεροποίηση» ή μάλλον του στρατιωτικού σχεδίου για κατάληψη της πρωτεύουσας της Ουκρανίας, υπήρξαν και υπάρχουν φωνές που ζητούν συνδιαλλαγή, επιστροφή της διπλωματίας και φαίνεται αυτό να μην το αποκλείει η ρωσική πλευρά, αλλά βεβαίως η ουκρανική πλευρά θέλει να διαμορφωθούν νέοι συσχετισμοί επί του εδάφους, ιδίως στις ανατολικές επαρχίες πριν επανέλθει σ' αυτήν την περιέργη και αντιφατική διαδικασία των επαφών, που παραδόξως πώς, μέσα από την ειρωνεία της Ιστορίας έγιναν για τελευταία φορά με φυσική παρουσία στο Μπρέστ της Λευκορωσίας, θυμίζοντας τις συνθήκες του Μπρέστ - Λιτόφσκ.

Όμως, αυτή όλη η σύλληψη αφορά την αντίστροφη όψη του φαινομένου που είδαμε, της συνταγματοποίησης του Διεθνούς Δικαίου. Αφορά μια διεθνοποίηση, με την κλασική έννοια του όρου, του Συντάγματος της Ουκρανίας, το οποίο είναι προφανώς εξαιρετικά δύσκολο να αφομοιώσει τον ακρωτηριασμό της εθνικής κυριαρχίας, την ουδετεροποίηση και ενδεχομένως άλλα μέτρα σε σχέση με τις διεθνείς εγγυήσεις, που συνιστούν περιορισμούς της ουκρανικής κυριαρχίας. Αυτό θα συνιστούσε ενεργοποίηση και επικαιροποίηση αυτού του κλασικού φαινομένου της διεθνοποίησης του εθνικού Συντάγματος υπό την ακραία του μορφή, αυτήν που έχουμε δει παλαιότερα σε περιπτώσεις όπως η Ιαπωνία, η Κύπρος, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Δεν ξέρω πώς θα εξελιχθεί αυτό, αλλά πάντως πρέπει να είμαστε έτοιμοι να το αντιμετωπίσουμε κάποια στιγμή στο μέλλον.

Αναφέρθηκα και σε μια άλλη ασυμμετρία προηγουμένως, η οποία έχει και τις νομικές της όψεις, που είναι η διάσπαση του μετώπου Ουγγαρίας-Πολωνίας σε σχέση με το κράτος δικαίου, μετά την απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον κανονισμό περί αιρεσιμότητας στα χρηματοδοτικά προγράμματα και παρότι εφαρμόζεται η απόφαση αυτή, αλλά εφαρμόζεται υπό τελείως διαφορετικές πραγματικές συνθήκες,

κυρίως λόγω του τεραστίου κύματος προσφύγων από την Ουκρανία που φιλοξενούν χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πρωτίστως η Πολωνία.

Η ανάγκη για αναστοχαστική επαναθεμελίωση της διεθνούς έννομης τάξης

Ενόψει αυτών των ασυμμετριών, πολιτικών και νομικών, που έχει προκαλέσει και αναδειξει ο πόλεμος στην Ουκρανία, είναι προφανές ότι χρειάζεται μια αναστοχαστική επαναθεμελίωση της διεθνούς έννομης τάξης. Βλέπω στη βιβλιογραφία μια νέα θεμελιώδη διάκριση, η οποία είναι, από ό,τι καταλαβαίνω, πολύ επίκαιρη ανάμεσα σ' ένα δημοκρατικό και ένα αυταρχικό Διεθνές Δίκαιο, αλλά το ζητούμενο είναι πάντα μια ενιαία διεθνής έννομη τάξη, η οποία να υποτάσσει τους πάντες σε ορισμένα όρια. Αυτό το βλέπουμε τώρα και σε σχέση με τη θεμελίωση της δικαιοδοσίας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου - θα δούμε που θα καταλήξει αυτή η ιστορία. Μια ενιαία διεθνής έννομη τάξη, που να μπορεί να διαθέτει την ικανότητα πρακτικής εφαρμογής και επί υποκειμένων του Διεθνούς Δικαίου, που είναι στην εσωτερική τους πολιτική κατάσταση αυταρχικά ή ολοκληρωτικά, δεν είναι καθόλου εύκολος στόχος. Αυτό προϋποθέτει ένα άλλο ρόλο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Σημαίνει στην πραγματικότητα έναν άλλο ρόλο για το Συμβούλιο Ασφαλείας. Σημαίνει έναν άλλο ρόλο στο πλαίσιο του multilateralism για την Ευρωπαϊκή Ένωση, για το Συμβούλιο της Ευρώπης και για τον Οργανισμό για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, δηλαδή για οργανισμούς που έχουν τεθεί σε πολύ μεγάλη δοκιμασία, λόγω του περιφερειακού τους χαρακτήρα και οι δυο τελευταίοι το Συμβούλιο της Ευρώπης και ο ΟΑΣΕ λόγω της συμμετοχής της Ρωσίας (τώρα πλέον μόνο ο ΟΑΣΕ). Προφανώς οι εξελίξεις αυτές έχουν πολύ μεγάλο ενδιαφέρον από πλευράς θεωρίας των Διεθνών Οργανισμών.

Συνοψίζω: Ο πόλεμος στην Ουκρανία είναι ασύμμετρος και πολιτικά και νομικά. Αυτή η όψη του πολέμου εάν την αναδείξουμε, εάν τη συζητήσουμε σε βάθος, θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε πληρέστερα αυτό το οποίο συμβαίνει στην προοπτική του, γιατί είμαστε ακόμη στον πρόλογο ενός νέου κεφαλαίου της Ιστορίας, η διάρκεια του οποίου δεν μπορεί να προσδιοριστεί.-